

КУЛЬТУРА ЯК СЕМІОТИЧНИЙ ПРОЄКТ
(ФУНКЦІОНУВАННЯ ТАРТУСЬКОГО ТЕКСТУ
У ПОЛЬСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ)

Вікторія Дуркалевич

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

KULTURA JAKO PROJEKT SEMIOTYCZNY (FUNKCJONOWANIE
TEKSTU TARTUSKIEGO W LITERATUROZNAWSTWIE POLSKIM)

Wiktoria Durkałowycz

Streszczenie. W artykule przedstawiona została analiza niektórych typów aktualizacji tartuskiego tekstu w ramach polskiego dyskursu teoretycznoliterackiego. Aktualizacja tartuskiego modelu wiedzy o literaturze i kulturze została przeanalizowana na podstawie takich kategorii jak pierwotna i wtórna recepcja. Do zakresu pierwszego typu recepcji należą, między innymi, takie zjawiska jak: tłumaczenie, referowanie, recenzowanie. Drugi typ recepcji związany jest z formułowaniem odrębnych modeli interpretacji semiotycznej.

Słowa kluczowe: tekst kultury, recepcja, semiotyka literacka

Ненастанне подолання традиційних меж – саме таку ідентифікаційну формулу обирає Б. Гаспаров для окреслення специфіки діяльності тартуської школи у період її найбільш інтенсивного функціонування. *Текст культури* – за допомогою цього визначення дослідник ідентифікує семіотичний статус її (школи) дослідницької репрезентації. *Утопія шістдесятих років* – ще одна ключова аутоінтерпретаційна формула для характеристики однієї із тенденцій наукового мислення шістдесятих.

Rzeczywiście, działalność szkoły semiotycznej lat sześćdziesiątych zawierała w sobie wyraźne cechy myślenia utopijnego. Można podkreślić tu takie jego charakterystyczne oznaki, – zaznacza B. Gaspárov, – jak dążenie do absolutnej syntezy, w której wszystkie i wszelakie zjawiska musiałyby być ze sobą wzajemnie powiązane; myślenie całościami, przewaga ogólnego celu nad szczegółowymi zainteresowaniami empirycznymi; poczucie zniemchomości czasu, związane z globalnością celu – odtąd ruch naprzód powinien być polegać na realizacji nakreślonego planu, aż do jego pełnego urzeczywistnienia. Utopijna synteza, – продовжує Б. Гаспаров, – zawiera w sobie cechy objawienia: zjednoczenie się z ideałem błyskawicznie i radykalnie przemienia empiryczny świat z chaosu w uporządkowany kosmos. Efekt ten daje poczucie władzy nad światem empirycznym: my panujemy nad materiałem, a nie materiał nad nami; wtajemniczony czuje się uwolniony

od grząskości procesu życiowego – uwolniony w sferze badanych zjawisk w takiej samej mierze jak i w sferze otaczającego go środowiska zawodowego i tradycyjnej hierarchii wartości¹.

Зауважимо, що *утопічність* – як одна із іманентних характеристик семіотичної стратегії тартуського тексту шістдесятих років – набере статусу імпортованої (у контекст польського літературознавства) теоретико-методологічної проблеми й належатиме до провідного аргументаційного арсеналу прихильників контрсеміотичного дискурсу. На думку Д. Александровича, експансивність знакоцентричної інтерпретаційної практики має лише позірний характер і базується на ігровому принципі, позбавленому глибокого зв'язку із онтологічно-епістемологічною стратегією дослідницької практики:

Nurt semiologiczny, jak wiemy, obejmuje swym zasięgiem coraz szersze obszary rzeczywistości, wchodząc w kompetencje wszystkich niemal nauk społecznych. Sens całej zabawy sprowadza się przy tym do samego faktu zastosowania pojęć semiotycznych do danej dziedziny, ujęcia jej jako „tekstu”. Im bardziej odległa jest ta dziedzina od rzeczywistości językowej, im większa trudność wtłoczenia jej w paralingwistyczne kategorie, tym większa radość z uzyskanego efektu. Obserwujemy więc, z jednej strony, naginanie dziedziny przedmiotowej do aparatury semiotycznej, z drugiej natomiast, przykrawanie tejże aparatury (która nie jest przecież wyłączną własnością strukturalno-semiologicznej humanistyki) do niektórych własności wziętego na warsztat przedmiotu².

Типовим способом демаскування *утопічності* теоретико-методологічних засад семіотичного нурту досліджень було систематичне підважування термінологічного апарату, застосовуваного семіотиками для характеристики літературної (ширше – культурної) реальності. На думку Д. Александровича, методологічний інструментарій семіотики лише дублює метамову традиційної поетики й не вносить додаткової інформації для глибшого пізнання досліджуваного явища. З метою ілюстрації цього твердження Д. Александрович вдається до обігрування тези про нефункціональність термінологічного апарату семіотики.

Zamiast mówić: „Widzę (są *etc.*) takie a takie cechy przedmiotu *X*”, należałoby raczej na gruncie podobnej koncepcji powiedzieć: „Przedmiot *X* komunikuje mi, że posiada takie a takie cechy”. Świat, cechy świata zamienione w komunikat świata o sobie. Własności przedmiotów, np. barwy, nie powinny być w tym układzie traktowane jako elementy świata, lecz jako „komunikaty” (hieroglify) jakiejś innej, ukrytej poza nimi rzeczywistości. Jeżeli jednak semiologiczni badacze kultury utrzymują, że obie te rzeczywistości to jedno i to samo, to po co w takim razie cała ta terminologia: znak, znaczenie, konotacja...? Po co zabiegać o zastosowanie pewnego modelu teoretycznego tam, gdzie się *on de facto* nie stosuje? Po co czynić z teorii narzędzie komplikujące obraz świata?³

¹ B. Gasparow, *Szkoła tartuska lat sześćdziesiątych jako zjawisko semiotyczne*, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 1, s. 232–233.

² D. Aleksandrowicz, *Orientacja strukturalno-semiologiczna w humanistyce a marksizm*, „Studia Filozoficzne” 1975, nr 6, s.112.

³ D. Aleksandrowicz, *Orientacja strukturalno-semiologiczna w humanistyce a marksizm...*, s. 113.

Аналізуючи ключові поняття літературознавчої семіотики, Г. Маркевич зосереджується, перш за все, на її інкорпоративній перспективі. За цих умов, у центрі уваги науковця опиняються, перш за все, такі категорії, як: знак, система, функція, вторинні моделюючі системи, код та ін. Однак у результаті проведеного аналізу семіотичний інструментарій виявляється, на думку дослідника, не досить ефективним, передусім, з огляду на численні розбіжності, які існують у межах знакоцентричної інтерпретаційної стратегії:

Omówiona tu aparatura terminologiczna semiotyki okazuje się przy tym mało operatywna na wewnętrznym obszarze literaturoznawstwa. O przykłady nietrudno wśród tych właśnie książek o orientacji programowo-semiotycznej, które szczególnie wysoko – i słusznie – są cenione. Rzecz jasna, nie ma tej aparatury w pracy klasycznej, ale prekursorskiej, tj. w dziele Bachtina o Rabelais'm. Łotman nie uruchamia jej we wspomnianej tu książce o analizie tekstu literackiego. Mayenowa referuje w *Poetyce teoretycznej* pojęcia i terminy ogólnosemiotyczne, ale omawiając podstawowe kategorie języka artystycznego, właściwie z nich nie korzysta. Marginesowe jest też ich zastosowanie w pracach Żółkiewskiego o kulturze literackiej okresu międzywojennego.

Zapewne, kategorie ogólnosemiotyczne potrzebne są do zbudowania wspólnego metajęzyka służącego do porównawczego opisu heterogenicznych tworów i zachowań kulturowych. Nie sądzę jednak, by w obecnym stanie swej precyzacji mogły one celom tym skutecznie służyć. Przecenia się także i metodologiczne nowatorstwo, i naukową sprawdzalność konkretnych prac semiotycznych konfrontujących teksty różnych systemów semiotycznych, przynajmniej w tym zakresie, w jakim dotyczą one literatury⁴.

Проте, не зважаючи на перелічені недоліки семіотичного методу, Г. Маркевич, все ж таки, не заперечує конкретних досягнень у царині літературознавчої семіотики, а також вказує на те, що

[...] zbudowanie ogólnej wiedzy o tworcach znakowych i komunikowaniu oraz odpowiedniego języka ich opisu jest zadaniem fundamentalnym z punktu widzenia całej humanistyki⁵.

Обігрування термінологічної проблематики відлунюватиме й у польському літературознавстві ХХІ століття. Показовою у цьому плані є стаття С. Вислоух *Література і семіотика*, у якій доцільність запровадження семіотичного інструментарію безпосередньо мотивується появою *нового предмета дослідження*:

I można pytać dalej: po co wprowadzać w badaniach literackich aparaturę semiotyczną: znaki, kody, teksty kultury? Literaturoznawstwo ma swoje instrumentarium, którego użyteczność sprawdziła się nie tylko w analizie tekstów literackich i z którego mogą korzystać i korzystają inne dyscypliny. Na terenie dzieła literackiego semiotyczna terminologia wydaje się niepotrzebna. Dwuwarstwową budowę znaku uwzględniają sprawdzone terminy z zakresu poetyki, jak symbol, alegoria, topos. Dzięki semiotyce definiujemy je tylko bardziej precyzyjnie. Trudno tym zastrzeżeniom odmówić racji, dlatego przekład kategorii poetyki opisowej na terminy z zakresu semiotyki uważam za nieporozumienie. Teren dzieła literackiego został zagospodarowany i tam strukturalizm doskonale broni swoich pozycji. Sytuacja zmieni się, gdy wyjdziemy poza jednostkowe dzie-

⁴ H. Markiewicz, *Pytania do semiotyków*, [w:] *Teoretycznoliterackie tematy i problemy* / Pod red. Janusza Sławińskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Ossolineum 1986, s. 76.

⁵ H. Markiewicz, *Pytania do semiotyków...*, s. 77.

ło, gdy zechcemy ujrzeć literaturę jako system w kontekście innych systemów. Wtedy strukturalizm nie wystarcza, niezbędna staje się semiotyka, która umożliwia poznanie mechanizmów kulturowych i stwarza szansę na integrację humanistyki⁶.

Повертаючись до статті Бориса Гаспарова, звернемо увагу й на інші описові конструкції, за допомогою яких дослідник характеризує специфіку функціонування тартуського дискурсу шістдесятих. Окрім згаданого вже метасеміотичного визначення “текст культури”, Б. Гаспаров веде мову про семіотичну школу, як про:

- окремий *код* у рамках актуальної культурної епохи (що проявлялося, передусім, у напрямках досліджень, стилі наукового спілкування її учасників, нормах їхньої щоденної поведінки);

- окремий *світ* у межах тоталітарного простору (інтенсифікація інтелектуальної атмосфери й посилення алієнаційних процесів, спрямованих на витворення внутрішнього духового анклаву, відізолюваного й такого, що гарантує комфортні умови для діяльності інтелегента тартуської формації);

- окремий *механізм* суспільної і психологічної селекції (своєрідна діагностична стратегія, спрямована на *розпізнавання спільної системи вартостей* й можливості закорінення у герметичному тартуському просторі).

Семіотичні рами тартуського тексту, про які згадує Б. Гаспаров, охоплюють низку субтекстів, що виникли у часовому проміжку 1964–1973 і безпосередньо пов’язані, з одного боку, із проведенням літніх шкіл семіотики (відповідно – 1964, 1966, 1968, 1970; а також п’ята „зимова” школа 1970 – Всесоюзний симпозіум із вторинних моделючих систем), з іншого, – із заснуванням наукового видання *Труды по знаковым системам*. Нижче спробуємо реконструювати особливості функціонування тартуського тексту (конкретніше – літературознавчо-культурологічного його субтексту) шістдесятих-сімдесятих років у контексті польського літературознавства. Одним із характерних явищ польської гуманітаристики, пов’язаних із засвоєнням концепцій, запропонованих тартуським науковим середовищем, є, на нашу думку, поліфонія рецептивних практик – наявність у польському літературознавчому дискурсі різних моделей прочитання тартуського тексту. Це, з черги, спонукало нас до виокремлення кількох типів інкорпорування вхідного (тартуського) тексту. До найбільш репрезентативних типів інкорпорування належать:

1. **Реферування** основних теоретико-методологічних положень, представлених у межах видання *Труды по знаковым системам*. Інформаційне поле цього рецептивного типу сформоване, серед інших, текстами Є. Фаріно, а саме: *Język literatury pięknej i utwór literacki w radzieckiej teorii literatury*

⁶ S. Wyślouch, *Literatura i semiotyka*, [w:] Idem, *Literatura i semiotyka*. Warszawa 2001, s. 9.

*ostatnich lat*⁷, *Typologia kultury, sztuki i literatury*⁸, *Zagadnienie teorii tekstu literackiego na łamach zeszytów naukowych Uniwersytetu Tartuskiego*⁹, *Kultura jako system semiotyczny*¹⁰, *Propozycje semiotyków radzieckich*¹¹, *Semiotyka radziecka a teatr i film*¹².

2. **Переклад** відповідних текстів. Простір із підвищеною інтенсифікацією семіотичної проблематики формувався науковцями на сторінках провідних періодичних видань, серед яких – *Pamiętnik Literacki*, *Dialog*, *Teksty*, *Studia Semiotyczne*. Інформаційні рами цього рецептивного простору відображені у кількох бібліографічних версіях. Для прикладу вкажемо на кілька з них: *Bibliografia radzieckich prac semiotycznych (1962–1973)*, укладена Є. Фаріно (у збірнику перекладів *Semiotyka kultury*, Warszawa 1975¹³, передрук *Semiotyka kultury*¹⁴); Тематична *Bibliografia*, присвячена семіотиці театру, укладена І. Славінською – включена до її монографії *Współczesna refleksja o teatrze*, Kraków 1979¹⁵ (передрук *Teatr w myśli współczesnej*¹⁶); *Bibliografia prac grupy Moskwa-Tartu z zakresu semiotyki sztuki (Zagadnienia ogólne, Literatura, Teatr, Sztuki wizualne, Muzyka, Film)*, укладена Б. Жилко, включена до збірника перекладів *Sztuka w świecie znaków*¹⁷; *Przekłady prac naukowych*, перелік перекладів, здійснених Є. Фаріно, інформація представлена у збірнику *Dzieło literackie jako dzieło literackie/ Литературное произведение как литературное произведение*¹⁸.

Знаковою подією для польського, особливо семіотично зорієнтованого, літературознавства стала поява у 1975 році антології перекладів *Semiotyka kultury*¹⁹. Про вагомість цієї видавничої події свідчить активізація навколо

⁷ J. Faryno, *Język literatury pięknej i utwór literacki w radzieckiej teorii literatury ostatnich lat*, „Slavia Orientalis” 1967, nr 3, s. 332–343.

⁸ J. Faryno, *Typologia kultury, sztuki i literatury*, „Slavia Orientalis” 1969, nr 1, s. 128–133.

⁹ J. Faryno, *Zagadnienia teorii tekstu literackiego na łamach zeszytów naukowych Uniwersytetu Kartuskiego / Historia-dynamika-spójność-funkcja-typologia*, „Pamiętnik Literacki” 1971, z. 4, s. 364–381.

¹⁰ J. Faryno, *Kultura jako system semiotyczny*, „Nurt” 1971, nr 11, s. 32–35.

¹¹ J. Faryno, *Propozycje semiotyków radzieckich*, „Teksty” 1972 nr 1, s. 158–173.

¹² J. Faryno, *Semiotyka radziecka a teatr i film*, „Dialog” 1973, s. 127–133.

¹³ *Semiotyka kultury*, Wybór i oprac. E. Janus i M. R. Mayenowa. Przedmowa S. Żółkiewski, PIW, Warszawa 1975, s. 466.

¹⁴ *Ibidem*, s. 499.

¹⁵ I. Sławińska, *Współczesna refleksja o teatrze. Ku antropologii teatru*, Kraków 1979.

¹⁶ I. Sławińska, *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, Kraków 1976.

¹⁷ *Sztuka w świecie znaków*. Wybrał, przełożył, słowem wstępnym i bibliografią opatrzył B. Żyłko, Słowo / obraz – terytoria, Gdańsk 2002.

¹⁸ *Dzieło literackie jako dzieło literackie – Литературное произведение как литературное произведение*. / Pod red. Anny Majmieskułow, Bydgoszcz 2004.

¹⁹ Зауважимо, що видана у 1975 році *Semiotyka kultury* (наклад 1000 + 290 примірників) налічувала сімнадцять перекладених статей, до її складу увійшли також передмова (написана С. Жулкевським) та опрацьована Є. Фаріно бібліографія совєтської семіотики (565 позицій). До рубрики *Zagadnienia ogólne* увійшли статті: A. Zalizniak, W. Iwanow, W. Toporow, *O możliwościach strukturalno-typologicznych badań semiotycznych*; A. Piatigorski, J. Łotman,

антології діалогічного простору у вигляді докладних синтетичних рецензій, автори яких, з одного боку, намагаються представити читачеві цілісний зріз теоретико-методологічної матриці запропонованих в антології перекладів, з іншого, – вказують на потужний рецептивний потенціал тартуського тексту для польського адресата. Завдяки дібраним в антології текстам, на думку W. Panasa:

Szeregowy humanista na własne oczy, uszy i rozum będzie mógł zobaczyć i przemyśleć metodę semiotyczną. Cechą szczególną tej książki jest niezwykle szeroki adres czytelnicy: filozofowie, metodolodzy i religioznawcy, teoretycy i historycy kultury, antropolodzy i historycy, historycy sztuki i teatrologi, literaturoznawcy i folklorysty – wymieniam tylko te dziedziny, których problematyka została bezpośrednio poruszona w zamieszczonych studiach. [...] Do zdumiewających cech charakterystycznych tego zespołu uczonych należy olbrzymia erudycja i swobodne poruszanie się po terenach różnych dyscyplin. Zdumiewa tym bardziej, że są to ludzie bądź o wykształceniu literaturoznawczym (Łotman), bądź językoznawczym (Iwanow, Toporow, Uspiński). Dla nas, przyzwyczajonych do wąskich specjalizacji, do tego, że uczeni pracujące w swojej dyscyplinie nie mają pojęcia o sąsiednich, jest to fakt pouczający i pocieszający²⁰.

Tekst i funkcja; A. Piatigorski, *O możliwościach analizy tekstu jako pewnego typu sygnału*; W. Iwanow, *Rola semiotyki w cybernetycznym badaniu człowieka i społeczności (cybernetyczny aspekt człowieka i społeczności a semiotyka)*. У розділ II увійшли такі статті, як: W. Toporow, *O kosmologicznych źródłach wczesnohistorycznych opisów*; W. Toporow, *Wokół rekonstrukcji mitu o jaju kosmicznym (na podstawie baśni rosyjskich)*; J. Łotman, B. Uspiński, *O semiotycznym mechanizmie kultury*; J. Łotman, *O semiotyce pojęć „wstyd” i „strach” w mechanizmie kultury (Tezy)*; M. Bilinkis, A. Turowski, *O pewnym tekście alchemicznym (Tezy)*. Найбільший за обсягом III розділ сформований мистецтвознавчими працями: B. Uspiński, *Strukturalna wspólnota różnych rodzajów sztuki (na przykładzie malarstwa i literatury)*; J. Łotman, *Zagadnienia przestrzeni artystycznej w prozie Gogola*; Z. Minc, *Struktura „przestrzeni artystycznej” w lirycie A. Błoka*; B. Uspiński, *O systemie przekazu obrazu w rosyjskim malarstwie ikon*; J. Łotman, *O modelującym znaczeniu „końca” i „początku” w przekazach artystycznych*; B. Uspiński, *Gramatyczna poprawność i metafora poetycka (Tezy)*; O. Karpińska, I. Rewzin, *Analiza semiotyczna wczesnych sztuk Ionesco (Lysa Spiewaczka, Lekcja) (Tezy)*; S. Niekludow, *„Sujeł” a relacje przestrzenno-czasowe w rosyjskiej bytności (Tezy)*. Друге видання антології *Semiotyka kultury* (1977), незважаючи на більший наклад (5000 + 150 примірників), з'явилося у скороченому варіанті: без двох, опублікованих у виданні 1975 року, статей – A. Piatigorski, J. Łotman, *Tekst i funkcja*; A. Piatigorski, *O możliwościach analizy tekstu jako pewnego typu sygnału*.

²⁰ W. Panas, *Semiotyka kultury*, „Znak” 1976 nr 2, s. 236. Стаття Владислава Панаса є також прикладом поглибленої методологічної рефлексії, спрямованої, передусім, на розстановку мериторичних акцентів у рецептивному дискурсі польської гуманітаристики. Аналізуючи передмову до антології *Semiotyka kultury*, В. Панас звертає увагу на потребу чіткого розрізнення семіотики як загальної науки про знаки й семіотики прикладної: „I wreszcie: nauka czy metoda? I tu odpowiedzi są różne. Wydaje się, że przeważa (ilościowo) stanowisko mówiące o nauce (posiada własny teren badawczy i własny język). S. Żółkiewski natomiast (w przedmowie do omawianego tomu) zdecydowanie twierdzi, iż chodzi raczej o metodę, pomocniczą technikę analizy, którą mogą się posługiwać badacze różnych dziedzin, możliwe, że da się przeprowadzić mediację między tymi stanowiskami. Semiotyka jako ogólna teoria znaku i znaczenia jest odrębną dyscypliną naukową lub częścią np. ogólnej teorii komunikacji (od dawna semiotyka jako ogólna teoria języka jest działem logiki), a wykorzystywanie jej ustaleń do badań nad kulturą – podobnie jak wykorzystywanie lingwistyki czy teorii informacji – jest tylko określonym postępowaniem metodologicznym”, W. Panas, *Semiotyka kultury*, s. 237–238.

На антологію *Semiotyka kultury* як на відкритий рецептивний проєкт звертає також увагу W. Bolecki. Науковець підкреслює, з одного боку, до певної міри, парадоксальне – для однієї методологічної школи – явище варіативності на рівні метамовних практик, тематичної диференціації й розгалуженні досліджуваної проблематики, з іншого, – звертає увагу на характерну для тартусько-московської інтелектуальної спільноти тенденцію до „spójności postępowania teoretycznego”²¹. Такий підхід до характеристики інтерпретаційних практик у рамках спільного методологічного нурту безпосередньо корелює із висловлюваннями Е. Balcerzan’a про поліфонію риторичних постав прихильників структурально-семіотичної моделі літературознавства:

Skłonni jesteśmy identyfikować styl indywidualny tego czy innego badacza z normą stylistyczną całego kierunku. Może się zatem wydawać, niesłusznie, że „strukturalistą” jest ktoś, kto pisze jak Roman Jakobson albo jak Jan Mukařovský, albo jak Jurij Łotman, albo jak Claude Lévi-Strauss. Ależ na Boga: każdy z nich pisze inaczej! Gdybyśmy zestawili ich techniki perswazyjne, ich „słowa-klucze”, ich obyczaje interpunkcyjne nawet, okazałoby się, że mamy oto do czynienia ze zbiorem retoryk całkowicie różnych²².

Якщо функціонування представлених вище інкорпоративних типів можна окреслити за допомогою поняття первинної рецепції, то специфіка подальшої класифікації базується на механізмі вторинної рецепції, безпосередньо пов’язаної із транспозицією тартуського тексту у семіотичний простір індивідуальних дискурсивних практик. Можна говорити, отже, про посилення

²¹ На думку В. Болецького, укладачі антології „[...] umożliwili czytelnikowi polskiemu poznanie różnorodnych sposobów analizy, jakimi posługują się radzieccy uczeni. Obok prac ogólnoteoretycznych mamy przykłady rekonstrukcji dziś nie istniejącego (myślę o pracy Toporowa), jak i precyzyjne analizy tekstów słownych i ikonicznych o dużej komplikacji informacyjnej. Obok eksplikacji kulturowego szczegółu – rozprawy o generalnych prawidłowościach funkcjonowania kultury. Oczywiście w każdym z tych artykułów uruchomiony zostaje tylko pewien wycinek semiotycznej metodologii, aktualnie potrzebny dla danych przedmiotów analizy”, W. Bolecki, *O semiotyce niesemiotycznie (uwagi na marginesie Semiotyki kultury)*, „Teksty” 1976 nr 2, s. 153. На явище інтердисциплінарної диференціації представлених в антології праць звертає також увагу З. Мацеєвський. Рецензент наголошує на тому, що: „Ze względu na wybór prezentowanych artykułów antologii tę można by czytać jako demonstrację istotnie rozległych możliwości zastosowania technik analizy semiotycznej w różnych dyscyplinach współczesnej nauki: w badaniach nad literaturą artystyczną, mitem i religią, plastyką (malarstwem przedstawiającym), w dziedzinie historii i historiografii, cybernetyki, teorii sygnalizacji i teorii kultury. W antologii znalazły się prace w całości lub we fragmentach poświęcone teorii tekstu, zawierające szereg, niekiedy zróżnicowanych, propozycji w kwestii rozumienia jednego z najbardziej podstawowych pojęć semiotyki – pojęcia tekstu, w którego badaniach uczeni radzieccy mają poważne osiągnięcia”, Z. Maciejewski, *Semiotyka kultury*. Wybór i oprac.: E. Janus i M. R. a Mayenowa..., ss. 500, „Pamiętnik Literacki” 1978 z. 1, s. 374. У часописі „Pamiętnik Literacki” вміщена також рецензія М. Плахецького, який за головний предмет обговорення обрав два фрагменти статті Ю. Лотмана *O modelującym znaczeniu „końca” i „początku” w przekazach artystycznych*. M. Płachecki, *Semiotyka kultury*. Wybór i oprac.: E. Janus i M. R. a Mayenowa..., „Pamiętnik Literacki” 1978 z. 1, s. 374.

²² Е. Balcerzan, *I ty zostaniesz strukturalistą*, [w:] Idem, *Kręgi wtajemniczenia. Czytelnik. Badacz. Tłumacz. Pisarz*. Kraków 1982, s. 90.

інспіраційного чинника, сформованого ключовими категоріями – *текст, функція, моделювання*.

Показовим у польському літературознавстві алгоритмом вторинної рецептивної практики можна вважати схему: *фасцинація – рефлексія – авторефлексія*. За таким принципом укладені, наприклад, семіотикоцентричні дискурси С. Жулкевського та Є. Фарино. Характерною ознакою цих дискурсів є розгортання тартуського тексту від латентної стадії (відкрито засигналізованої лише у побіжних зауваженнях, часто – у завершальних частинах досліджень) у ранніх працях до багатоаспектної й докладної репрезентації (зазвичай – у вигляді тематичних бібліографій) у працях пізнішого періоду. Якщо у монографії С. Жулкевського *Kultura literacka (1918–1932)* (1973) тартуський субтекст функціонує як органічна й невіддільна частина основного тексту, настільки органічна, що проявляється у відсутності чітких покликань й мотивується дослідником у той спосіб, що

Wyrażone w tej książce poglądy na rolę systemów znaków w danej kulturze i stosowane metody analizy semiotycznej zawdzięczamy pionierskim badaniom przede wszystkim R. Jacobsona, jak również radzieckich badaczy, poczynając od Proppa i Bogatyriewa, a zwłaszcza współczesnej radzieckiej szkole semiotycznej. Autor korzystał tak wielorako, że nie przytacza w przypisach poszczególnych pozycji, lecz po prostu powołuje się na całość dorobku semiotycznego W. W. Iwanowa, Ju. Lotmana, W. N. Toporowa, B. Uspienskiego oraz wszystkich publikujących w zbiorowym wydawnictwie Semiotike. Trudy po znakovym sistiemam, Tartu (ponad 5 tomów)²³,

то у монографії *Wiedza o kulturze literackiej* (1985) тартуський текст чітко артикульований не лише у вигляді докладних й систематичних покликань, але й становить важливу частину тематичної бібліографії. Аналогічну схему рецепції тартуського тексту спостерігаємо на прикладі наукових текстів Є. Фарино. У післямові до посібника *Wstęp do semantycznej interpretacji tekstu literackiego* (1972) дослідник зауважує, що

Wiele uproszczeń, a jeszcze więcej przemilczeń, w jakie obfituje niniejsza książka, nie pozwala na bezpośrednie wskazywanie źródeł – wymagałoby to zbyt rozbudowanych komentarzy i usprawiedliwień. Brakiem odsyłaczy i bibliografii nie chcę więc powiedzieć, że nie jestem zadłużony wobec istniejącej literatury naukowej w tym przedmiocie. Wobec kilku uczonych, których publikacje, seminaria i konsultacje uczyły mnie bezpośrednio rozumienia zagadnień języka i literatury, czuję się wszakże zobowiązany w sposób szczególny. Proszę więc o przyjęcie słów szczerego podziękowania doc. dr. Irenę Bellert, doc. dra Andrzeja Bogusławskiego, prof. Jurija M. Lotmana, prof. Marię Renatę Majenową, prof. Zarę Minc, doc. dr. Annę Wierzbicką oraz prof. Stefana Żółkiewskiego²⁴.

Наступні праці (*Введение в литературоведение / Wstęp do literaturoznawstwa* (у трьох частинах, 1978–1980)²⁵ та *Введение в литературоведение / Wstęp*

²³ S. Żółkiewski, *Kultura literacka (1918–1932)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk Ossolineum 1973.

²⁴ J. Faryno, *Wstęp do semantycznej interpretacji tekstu literackiego (Dla studentów rusycystów)*, Warszawa 1972, s. 209–210.

²⁵ J. Faryno, *Введение в литературоведение. Часть I. – Wstęp do literaturoznawstwa. Część I.* Katowice 1978; J. Faryno, *Введение в литературоведение. Часть II. – Wstęp do litera-*

do literaturoznawstwa (часткове перевидання, 1991)²⁶) цього автора можна вважати простором докладно фіксованої теоретико-методологічної ідентифікації.

Одним із важливих рецептивних підтипів, пов'язаних із активізацією тартуського тексту у просторі польського літературознавства можна вважати праці Д. Данек. Структурально-семіотична практика наукових досліджень дозволила, на думку Д. Данек, багатоаспектно активізувати інспіраційний потенціал пансемантичного досвіду клінічного психоаналізу й спроектувати його у вимір літературознавчого дискурсу. За таких умов клясична психоаналітична антропологія набула статусу антинатуралістичної практики репрезентації несвідомого й позамовного обшару діяльності людської *psyche* як певного типу висловлювань. Функціональне поле цих висловлювань формують різноманітні знакові артикуляції, такі, як: обмовки, забування, поведінкові помилки, сновиддя. Надзвичайно важливим відкриттям психоаналітичної семіотики Д. Данек вважає специфічну семантичну конструкцію, яку (у контексті власних наукових праць) окреслює за допомогою описового поняття – висловлювання-маска. Вказане поняття розкриває особливості тієї семіотичної структури, яка у концепції З. Фрейда репрезентована динамічною опозицією зміст явний / зміст прихований. Висловлювання-маска характеризується багатозначністю (у семантичному плані) й двовимірністю (у плані структурному), а її функціонування (смыслопорождения) розгортається за принципом, властивим для вторинних моделюючих структур:

Pozorna niezborność logiczna wypowiedzi-maski – wkaże D. Danek – powstaje w rezultacie interferencji dwu różnych – w szczególności także przeciwstawnych – płaszczyzn znaczeniowych. Treść jawna wypowiedzi jest wehikułem i zarazem parawanem treści ukrytej, która może pozostawać w różnych relacjach z treścią jawną, także w relacji sprzeczności. Zadaniem rozumiejącego jest wnikać w wewnętrzną dynamikę znaczeniową tej wypowiedzi, w jej współistniejące znaczeniowe warstwy; wywikać analitycznie zawarte w niej i zderzone kłębki znaczeniowe²⁷.

Теоретико-методологічна й інтерпретаційна пропозиції Д. Данек базуються на тому, що дослідниця вбачає аналогію між структурою психоаналітичної моделі висловлювання-маски (що розглядається як своєрідний семантичний компроміс між конфліктуєчими свідомими / несвідомими / перед-

turoznawstwa. Część II. Katowice 1980; J. Faryno, *Введение в литературоведение*. Часть III. – *Wstęp do literaturoznawstwa*. Część III. Katowice 1980.

²⁶ J. Faryno, *Введение в литературоведение*. – *Wstęp do literaturoznawstwa*. Wydanie drugie poszerzone i zmienione, Warszawa 1991. Як зауважує сам Є. Фаріно, *Вступ до літературознавства* у вісімдесятих роках набув статусу підставового підручника на західноєвропейських славістиках (також в Угорщині й Болгарії) й, відповідно, його, автора, наукової візитівки. Посібник Є. Фаріно також видано у Росії (*Введение в литературоведение*. Учебное пособие, Санкт-Петербург 2004).

²⁷ D. Danek, *Psychoanaliza i analiza semiotyczna*, [w:] Idem, *Sztuka rozumienia. Literatura i psychoanaliza*, Warszawa 1997, s. 59.

свідомими інстанціями суб'єкта) й структурою окремих мистецьких творів (результатом свідомої знакотворчої діяльності людини)²⁸.

Підсумовуючи викладений вище матеріал, наголосимо на тому, що ми не ставили перед собою завдання вичерпного аналізу вказаної проблематики. Стаття є, радше, спробою накреслення логіки актуалізації й розгортання теоретико-методологічних пропозицій тартуської семіотичної школи у межах польського літературознавчого дискурсу. Явище актуалізації тартуського тексту представлене нами за допомогою типологічно-функціональної класифікації, структурне ядро якої становлять тексти, що з'явилися як наслідок первинної та вторинної рецепцій.

CULTURE AS SEMIOTICS PROJECT (FUNCTIONING OF TARTU TEXT IN POLISH LITERARY CRITICISM)

Victoria Durkalevych

Summary. The article presents the analysis of some types of actualization of tartu text within the framework of Polish literary criticism. Actualization of tartu model of knowledge about literature and culture was analysed on the basis of such categories as: primary and secondary reception. The former type of reception includes the phenomena such as: translation, reporting and reviewing. The latter type of reception is connected with the formulation of distinct models of semiotic interpretation.

Key words: text of culture, reception, literary semiotics

Резюме. У статті проаналізовано деякі типи актуалізації тартуського тексту в межах польського дискурсу теорії літератури. Актуалізацію тартуської моделі досліджень літератури та культури простудійовано на підставі таких категорій як первісна та вторинна рецепція. До першого типу належать, зокрема, такі явища як: переклад, реферування, рецензування. Другий тип рецепції пов'язаний із формулюванням окремих моделей семіотичної інтерпретації.

Ключові слова: текст культури, рецепція, літературна семіотика

²⁸ „Posługiwać się tą konstrukcją może także artysta. Jej kontekstem interpretacyjnym jest wówczas kontekst danego dzieła; szerzej – kontekst tradycji gatunkowej, w której dane dzieło uczestniczy; w ogólności – kontekst historii kultury”, D. Danek, *Psychoanaliza i analiza semiotyczna...*, s. 60.